

Ismeretlen nyelvemlékek

a XVI. század első feléből.

A M. N. Múzeum könyvtárának levéltári anyaga a mult év szeptemberében új beosztás alá kerülvén, ezen alkalommal a munkálatot végző tisztársam két magyar nyelvű régi iratra tett figyelmessé. Mind a kettő azonos tartalmú s a királyhoz intézett levél alakjában van szerkesztve, de rajtuk sem évszám, sem névalírás nincs, a miből korukat meg lehetne állapítanunk. Elolvasásuk után azonban rögtön azon meggyőződésre jutottam, hogy a szerencsés véletlen két olyan nyelvemléket szolgáltatott kezeim közé, a mely minden valószínűség szerint a XVI. század első feléből származik. Irásuk — a mennyiben a palaeographia segítségével megállapíthatjuk — szintén ezen század első felére vall.

Azon reményben kutattam tovább, hogy talán még több hasonló régi iratnak jöhetnek nyomára. Az 1501—1530. évi időközre terjedő kutatásom eredménye az lón, hogy még egy nyelvemléket sikerült a nagy anyagalmazból kikeresnem. Ez az 1510. évből származik s egy Boly helységbe¹⁾ (Bolba) való ismeretlennek kára bevallását tartalmazza a leleszi konvent előtt.

Ezt a három nyelvemléket akarom most röviden ismertetni.

Időrend szerint a *Leleszi bevalló levéllel* kezdem, mivel ez a másik kettőnél valamivel régibb. Ez a levél eredetileg félív alakú volt; később azonban keresztben is, hosszában is ketté metszette valamely kiméletlen kéz, s ma csak a két — újabban összeragasztott — felső darabja van meg, az alsó fele pedig hiányzik. Ennek megfelelőleg a szövegnek is csak az eleje és másik oldalán a vége látható. Írása kis folyó latin betűkből (minuscula cursiva) áll, a melyek kemény, vastag papirosra vannak vetve.

Írásbeli sajátosságaiból ki kell emelnem, hogy a magánhangzók közül csak az *e*-nek jelöli meg a hosszúságát, de csupán ezen egy szóban :

*) L. CSÁNKI D. Magyarorsz. tört. földrajza. I. 345. l. — E helységet már 1232-ben említik az oklevelek.

meeges (mégis). Az *ö* és *ő* hang jegye: *o* pl. *gorg, tottem* (1), *ezen* (10), *totték* (14), *ennekom* (15), *zerzok* (21) stb. A *ty* hang jele fölülpon-
tozott *t*.

A másik két nyelvemlék szintén kemény, vastag papirosra van írva, s az írásuk is ugyanolyan jellegű, mint az előbbié. Külsőjüket illetőleg az egyik hosszan vágott negyedív alakú, mindkét oldalán sűrűn teleírva, a másik ellenben alacsony félfvnyi nagyságú, s az első oldala egészen, a második pedig csak alig a feléig van beírva. Az írás mindakettőben ugyanegy kézre vall, csak hogy a kisebbikét az idő viszontagságai már egészen megsárgították, a nagyobbiké ellenben még most is elég sötét, de a közbeszúrt javítások ebben is ép olyan sárgultak, mint az előbbinek egész írása. A negyedívalakú tartalmának terjedelmét tekintve is jóval rövidebb a másikonál, s alig van benne néhány szónyi javítás; a félfv alakú azonban tartalmilag is bővebb, tele van törlésekkel és javítgatásokkal, s úgy látszik, valamivel utóbb készült, mint a kisebbik; a tartalma különben mind a kettőnek azonos.

A helyesírás mind a két nyelvemlékben ugyanaz. A hangzók hosszúságát az író rendszeresen nem jelöli, csak az *e*s (és, is) szóban találjuk az *e*-t mindig megkettőztetve, s a *de*e (de) és *le*en (lén = lón) szóban egyszer, és a *re*egj (régj) szóban kétszer. Egyéb írásbeli sajátosságai pedig meg-
egyeznek az ezen korbeli más nyelvemlékek helyesírásával.

E két nyelvemlékünk kelet nélküli levélfogalmazvány, s így mindenekelőtt azt az időt kell meghatározoznunk, a mikor keletkezhettek. Erre vonatkozólag a második levél szolgál némi útmutatással, s épen ezért koruk meghatározása céljából ki kell emelnem ennek a tartalmából a következőket.

1. E levelet a királyhoz egy névtelen levélíró intézi ura nevében, a ki helyett már más nádor választatott (*loco domini nostri iam alius palatinus praefectus*, B. 15.), s panaszát azon kéréssel kezdi, hogy ne vegye el tőle ő felsége azon pört, a mely egy bizonyos herczeg jószágá miatt ő előtte kezdetett volt meg.

2. Fölemlíti aztán a levél, hogy e volt nádorispánon a hatvani gyűlésben, mely ő felsége akaratjának és parancsolatjának ellene lön, nagy törvénytenség és erőszak esett; s hogy ő békeséges volt és ellen nem szegült, ezt csak a király biztonsága érdekében cselekedte.

3. A levél további részében erősen hangsúlyozva van, hogy azon egyén, a ki e volt nádorispán helyébe jött, az ő fölsége akaratja ellen összehívott hatvani gyűlésben «nyilvánvaló pártalkodással és erőszakkal» választatott meg; s a levélíró itt is, meg az első levélben is tiltakozik az ellen, hogy az így választott nádor a «herczeg úr jószágáról való pert» megítélje és bármiféle nádori tisztbe magát beleártsa.

A levélnek e részleteit olvasva lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson WERBŐCZI szereplése és sorsa.

A történelemből eléggé ismeretes, hogy az 1525. év májusában a Rákoson tartott országgyűlés, miután a következő gyűlést keresztelő Sz. János napjára Hatvanba kitűzte, még ugyanazon hó 22-én eredménytelenül oszlott szét. A főnemesek s a gyermek-király gonosz tanácsadói hiába igyekeztek ezen országgyűlésnek útját vágni, a köznemesség tizennégyezer főnyi számban a kitűzött időre Hatvanba gyülekezett, a hová díszes küldöttséggel hívták meg a királyt. Ennek tanácsosai jónak látták a fegyveres köznemességgel többé nem ellenkezni s a királylyal együtt ők is majdnem mindnyájan megjelentek a gyűlésen. A királyt a köznemesség a legnagyobb tisztelettel fogadta, de midőn július 4-én a gyűlésben tanácsosaival együtt megjelent, ezek ellen rögtön kitört a vihar, s különösen BATHORI ISTVÁN nádort a legkegyetlenebb szavakkal támadták meg, s midőn ÁRTÁNDI PÁL új nádor választására tett indítványt, az egész gyűlés helyeselte, s azt kiáltozták, hogy «BATHORI ISTVÁN menjen ki, az országban visszavonást ne tegyen; ha nem akar menni, szállásán konczoljuk föl».*) A nádor csakugyan még azon éjjel elmenekült SÁRKÁNY AMBRUS országbíróval együtt s a következő napon WERBŐCZT választották meg nádorrá, a kit aztán e méltóságában a király is megerősített.

E rövid történeti vázlatból minden kétséget kizárólag az tűnik ki, hogy azon férfiú, a ki Hatvanba «gyülekezést hirdetett», s a ki ezen «ő felsége akarátja ellen lett gyülekezetben nyilvánvaló pártolkodással» nádorrá választatott: WERBŐCZI ISTVÁN volt, s a levelet, jelen nyelvemlékünket, a volt nádor, a sánta BATHORI ISTVÁN intézte ellene II. Lajos királyhoz, következkép e nyelvemlékünk mindenestre a hatvani gyűlés utáni időből származik. Ezzel azonban még csak az egyik időpontot határoztuk meg, a melyen innen nyelvemlékünk nem keletkezhetett. De megállapíthatjuk a másik időpontot is.

A levél erősen panaszkodik a miatt is, hogy valami herczeg jószágáról való pörben, a mely a volt nádor előtt indítatott meg, más (t. i. WERBŐCZI) akar ítélni, holott ennek ahhoz semmi joga nincs, mert a király és hívei között csak a nádorispán tehet törvényt, WERBŐCZI pedig nem törvény szerint, hanem «pártolkodással» lett nádorrá.

Azon pör ez, a melyről CAMPEGGIO biboros és BURGIO pápai követ jelentései szólnak az 1525—26. évekből. UJLAKI LŐRINCZ herczeg ugyanis még fiatal korában kölcsönös örökösödési szerződésre lépett SZAPOLYAI ISTVÁNNAL. Később azonban UJLAKIT a lázadása miatt jószágvesztésre ítélték s csak azon föltétel alatt kapott kegyelmet, hogy halála után birtokai a

*) A m. nemz. története. IV. 469. l.

koronára szálljanak. 1524-ben magtalanul elhalálozván, birtokait a király a leányági rész kivételével egyes kedveltjeinek ajándékozta el. De a SZAPOLYAIK is előállottak szerződés-biztosította követelésükkel, s az ügyet a kir. törvényszék 1525 tavaszán ezek javára döntötte el. A korona ügyésze azonban pörújítással élvén, 1526 februárjában WERBŐCZI nádor elnöklete alatt a törvényszék az örökösödési szerződést érvénytelennek nyilvánította s a herceg javait a koronának ítélte oda.

Kétségkívül ugyanezen pörről szól a mi jelen nyelvemlékünk is, mert a történelem ezen időből más hasonló hercegi jószágpörrt egyáltalán nem említ, de egyéb körülmények is: a hatvani gyűlés s ezen az új nádor megválasztása és ennek a pörben kifogásolt szereplése, mind azt bizonyítják, hogy nyelvemlékünkben az UJLAKI herceg hagyatékának elintézéséről van szó. BÁTHORI azonban még mit sem tud azon ítéletről, a melyet ez ügyben 1526 februárjában a törvényszék WERBŐCZI elnöklete alatt meghozott, s csak annyit ír, hogy «az herceg vram jozagaról walo perth ky ew elethe kezdetheth wolth, ew fellege maffal akarna elwegezthethny». BÁTHORinak ezen levele tehát mindenesetre 1526 februárja előtt s azon időtájt keletkezett, mikor a pör tárgyalása másod ízben az új nádor vezetése alatt kezdetét vette s így a legnagyobb valószínűség szerint az 1525. év őszéről származik.

*

Az alábbiakban e három nyelvemlékünket betűszerinti átírásban közlöm s a szokatlanabb alakokhoz és kifejezésekhez néhány magyarázó megjegyzést is csatoltam. Az átírára vonatkozólag felvilágosításul meg kell jegyezmem, hogy a szöveg közé tett pontok (. . .) a *Leleszi bevalló levélben* a levágott hiányzó részt, a *II. Lajoshoz írt levélben* pedig az elolvashatatlan helyeket jelzik, míg a gömbölyü rekeszjelbe tett részek (—) a rövidítések feloldását, a szögletes rekeszjelek között levők pedig [—] a levélirótól származó törléseket tartalmazzák. A fölül-pontos *t* (=ty) helyett a *ť* jelt használom.

1. A leleszi bevalló levél.

fen fent gorg napyan en tottem*) tvdoma(n)t¹⁾ lelezt²⁾ az ko(n)ventbe, hog ez el mvlzt eztendobe fent Balint nap tayan az paczenyak³⁾ az týzt-tartok akarattyá val iottek vot falvmra es hazamra [hatalmaf kezzel] Bolba hatalmokval fegverok (s) kezvel, eg iobagomat el výttek, kynek neve zonoky janos, ky nekem tartozot zaz negvenket forintal es tot

*) A szó kezdő *t* betű helyén molyrágás van.

¹⁾ bizonyágot. — ²⁾ Leleszen. — ³⁾ Szláv szó, pásztor-félét jelent. —

peter fyanak andrafnak dýaval. ezen⁴⁾ nem elegendven, hanem hazamra iovenek, aytomat feg(v)eref kezvel allottak,⁵⁾ maýor hazamnak⁶⁾ [ablakat letortek] közvel allottak, vdvaromrol zekeret es egebet, valamit akartak, mind azt [töttek] el výttek, ennekom karomra es bozzvlagomra, kýt en nem akartam vona az adoffagnal kýl es az hatalo(m)nal⁷⁾ kýl ket zaz forintert. Mind ezoket zepeffý espan vram akaraffabol iamborok zerzeflevel,⁸⁾ tvdný mint⁹⁾ Bekeý marton es zemertený crystof zerzeflevel zerzok meg LXXXII forintba, vg hog revýd napon¹⁰⁾ meg aggak, kýt az týztartok zepeffý espan vram akaraffa val napot hattak vona, hog ennekom ez hog nekom telleffegvel meg aggak. akort¹¹⁾ sem allak meg¹²⁾ az zerzelt, mert en kez votam fel vennem az [vtan] fölöl mondot napokon, sent gorg napýan menek lelezze¹³⁾ az vtan nemy dolgom ert, hat ot vagon czekehazý albert es ragaldý maffaf, kenalnak vala engemet az penznek nemý rezevel, az tóbýt kerýk vala sent mýhal napýara, kýt en nem akarek, hadon¹⁴⁾ azert az hagot¹⁵⁾ napok mind o raytok mvltak el, de mýert¹⁶⁾ en zepeffý espan vramnak [valo] zolgalný akaroc, meeges fel vezem vala, ha mind meg aggak vala, de [az zerzelt mind o raytok] ok nem akarok meg adný, azert az zerzes mind o raytok mvlekel ez az tvdoman tetel.¹⁷⁾ sent gorg napýan, anno 1510.

2. Báthori István nádor levele II. Lajos királyhoz.

A.

Kegelmes wrwnk the felfegednek a mý wrwnk ezth izený. Emlekezthethýk ew felfege, en kegelmes wram, mýnemew hathalom¹⁾ ees therwenthelen walo nyomorwlag effek en raytham ew fel(fege): kýrálý melthofaganak ees orzaganak reegý zabadfaganak ellene, mellýeth zenwetthem en az ew felfege feýenek zabadwlafaerth ees meg maradafaerth, kýerth soha nem felthethem wolna, mýkepen maft sem felthenem elethemeth ees el wezthenem, merth sok ýo atthýamfýaýwal ees barathýmal thamazthatham²⁾ wolna en ees az en igaz dolgomath, de mýn³⁾ az ew fel(fege): feýe meg maradafa alloth en elethem, welem wala azth ees, hogh mýwel az maffel⁴⁾ ees ezenn ew fel(fegehez): walv zerethethewl ees hýwfegebwl mýwelne azth, hogh ezen thýzthemben arthana magath, wartham kedýglen, hogh ezth thettemenýewel⁵⁾ ees meg mwthathna,

4) Ezzel. — 2) t. i. el. — 6) Hibásan -hoz helyett; az utána következő birtokszó kitörlése után maradt meg. — 7) Erőszak, erőhatalom. — 8) Szerződés, egyezés (pactum). — 9) Tudniillik. — 10) Rövid idő alatt. — 11) Akkor. — 12) Tarták meg. — 13) Leleszre. — 14) Hanem; tollhiba lehet. — 15) Meghatározott kitézőtt. — 16) Mert. — 17) Tanúság-tétel, bizonyság-tétel.

1) Erőszak. — 2) Támogathattam. — 3) Mindig; a második szótag a tollban maradt. — 4) Másik fél. — 5) A palócz nyelvjárásban ma is: vak-

azaz hogh ennek wthanna az en thyzthemben magath ne bochatha wolna, demaga immar lathom, hogh egyeb okaerth mýwelthewolth, ký igen nýlwan wagyon, merth mýndeben, ký azen thyzthemeth illethý, akarýa magath bochathný, ýelesben maft holoth erthem azth, hogh az herczeg wram jozagarol walo parth, ký en elethem indwlthathoth,⁶⁾ meg akarýa ithelný ees el wegezný. Mýerth⁷⁾ kedýglen mýnden therwen zerenth walo býronak mas býro elewl myndennemew therwenth igaz okall illýk magara zalloythanýa, [en kedýglen] wagh eleýben wenný, en kedýglen ennek semmýnemew okoth nem attham, kýwel ez perth, egýebekethees en elelem ew eleýben wethethne, ha igaz therwen zerenth walo býro wolna ees, de mýwel az, hogh ew fel(fege): en kegýelmes wra(m)nak, kýralý melthofag(a)nak, ees egez orzaganak therwenýeenth⁸⁾ walo zokafanak ees zabadfaganak ellen letth, nagýal⁹⁾ inkább ezth igazlag zerenth ezth nem mýwelhethý, merth ammýnth az ewangelýomban wagyon, a ký az aýthon nem megýen be, thwggýa ew fel(fege): en kegýelmes wram, kýchoda az. Azerth thýlthýa ewtheth az mý wrwnk the fel(fege): elewth ees mýnd ez wrak elewth, hogh semmýbe magath ne bochaffa,¹⁰⁾ mýnth ký a the fel(fege): kýralý melthofaganak ees egez orzagodnak therwenýenek, zabadfaganak ees regý zokafanak ellene letth.

B.

Kegýelmes wrwnk, felfeges kýral, a mý wrwnk the felfegednek mýnth alazathos zolgað hýwfeges zolgalatthýath izený, mýnth ke(gyelmes): wranak, the fel(fege): leweleth ees kýldewth.

Kegýelmes wrwnk erthwen ezth a mý wrwnk, hogh az herczeg wram jozagarol walo perth, ký ew elethe kezdetheth wolth, the fel(fege): maffal akarna el wegezthethný, azerth kenýereg the fel(fege):, hogh the fel(fege): az the kýralý melthofagod zerenth ees igazlagod zerenth, ezzel ne nýomoroythanad, hic si dixerit maiestas fua non posse secus fieri, quia loco domini nostri iam alius palatinus præfectus effet, extunc debet recitari nuntium nobis iniunctum per ista verba.

Kegýelmes wrwnk thowaba amý wrwnk the fel(fege): ezth izený. Emlkezhethýk ew fel(fege): en kegýelmes wram az hathwaný ghýwlekezesben, ký ew fel(fege): akaratthý(a)nak ees parancsolatthýanak ellene leen, mýnemew hathalom ees therwenthelen walo nýomorwlag effek en raytham ew fel(fege): kýralý melthofaganak ees orzagod zabadfaganak, therwenýenek ees regý zokaffanak ellen, mellýeth en zenwetthem az ew fel(fege): feýenek zabadwlaffaerth ees meg mara-

merő tétemény = v. tett. — ⁶⁾ Indittatott. — ⁷⁾ Mivel. — ⁸⁾ Törvénye szerint. — ⁹⁾ Sokkal. — ¹⁰⁾ Ne ártsa bele.

daffaerth, kyerth soha nem felhetthem wolna, mykepen maft fem felthenem el wezthenem elethemeth ees, merth enees [akoron] sok yo atthyamfyaýwal ees barathymal thamazthhatham wolna azon igaz dolgomath, dee en az ew fel(fege): feýe meg maradafaerth bekefege woltham, kyth ew fel(fege): jol thwd.

Kegelmes wrwnk nylwan wagyon az ees the fel(fege) elewth: hogh the fel(seged) kewzewth ees orzagodbelý hyweýd kewzeth nadrespannak kell therwenth thenny, az kedýglen, a ky azon thýzthembe a(r)thoththa magath, nem [therwen zerenth leth, merth ammynth az ewangelýomba wagyon, walaky az aython nem megýen be, azth ew fel(fege): en kegýelmes wram thwggya kyhoda] orzagodnak therwenye zerenth walo zokaf zerenth leth, merth az ew fel(fege): akarathya ellen leth ghýwlekezethben nylwan walo parthol-kodaffal¹⁾ walo hathalommal leth, [merth ew neký ez zokasa] jol leheth kegýelmes wram egýeb [okaerth] okall wetthewala fel az en wraymath ees atthyamfyaýth, az nemefsegnek yo rezeth, hogh walamellýewnknek thýzthýth kywannya. Thahath otthan ghýwlekezeth hyrdeth, ezth kedýglen mynemew zyn alath zoktha legýen, azth ew maga thwggya nylwaban, demaga ezth e hathwaný ghýwlekezeth az en wraymath ees atthyamfyaýth, ez nemefsegnek egh rezeth ewel wethe wolth fel, hogh otth thenne wyonna az magyarok nemefse(ge)th?); ezthees montha otth nylwan, hogh abol az ghýwlekezethbawl ez orzagnak jawa jwene, hogh nem lenne thowaba zykeg egh haz jobagyw(n)kath ees meg ronwnk [ez] ees ezen felewl hazwnkath ees ezewthel bellenek meg, azerth amy wrwnk thýlthya ewtheth the fel(fege): elewth ees mynd az wrak elewth, hogh femmybe magath bele ne bochaffa, mynth ky [nadrefpan ky] a the kyraly melthofagodnak ees [ez] egez orzagodnak regy zabadfaganak therweny(en)ek ees zokasanak ellene leth.

Thowaba kedýg kenýereg az my wrwnk the fel(fege)nek: hogh az the kyraly melthofagod zerenth, ees orzagodnak regy zabadfaga zerenth, kynek meg tharthafara felfege tharthozyk mynthewl kysfeb nemesember gyermekenek ees ez orzagba, zabadoycha meg the fel(fege): ewtheth ees az ew reegy yo nemzethfegeth, ky az orzagnak sok hallalokall ees werewk hwllafawal ez orzagnak ne legh felfeges wrwnk a kyral, hogh mondhaffak azth jewendebe the fel(fege)nek: a woth a kyral, ky ideyebe az magyarý parazth jobaghfagnak [ely] rendýnek feye ees eleý, ez nemes thýzth, az nadrefpanfag meg romloth, ne mennyen ew ees az ew koporsoyaba ezzel, hogh ew edeýeben therthenth ez nemes thýzthnek romlassa, merth az my wrwnk semmynek okoth nem adoth.

BARTHA JÓZSEF.

¹⁾ Pártoskodással. — ²⁾ Újjá.